

بررسی قوانین کیفری زیست محیطی و تأثیر آن در حفاظت از محیط زیست

امین حشمتی

دادرسی دادگاه عمومی شهرستان داراب

چکیده

مسئولیت کیفری برای متعرضین به محیط زیست نشان از اهمیت بسیار حفاظت از محیط زیست دارد و حاکمیت از اموری حمایت کیفری می نماید که با نظم جامعه ارتباط مستقیم داشته باشد؛ اما آیا نظام کیفری همان بهایبیرا که به جرایم مالی، رایانه ای، قاچاق کالا و ارز و مواد مخدر قائل است برای محیط زیست نیز قائل است و آیا برخورد کیفری با معترضینبه محیط زیست تنها راه محافظت از آن است؟ چگونه نظام کیفری محیط زیست می تواند مؤثر و سودمند واقع شود؟ به نظر می رسد در حال حاضر هنوز محیط زیست مانند دیگر موضوعات حقوق کیفری اهمیت خود را در نظام کیفری نیافته است و ما شاهد قوانین پراکنده در زمینه محیط زیست هستیم و نیاز است که یک قانون خاص در ارتباط با جرائم محیط زیست تنظیم گردد. علاوه بر این جرم انگاری و مسئولیت کیفری به تنهایی نمی تواند در جهت حفاظت از محیط زیست مؤثر واقع شود بلکه باید در کنار سایر عناصر همچون پیشگیری از وقوع جرم، بالا بردن سطح علم و آگاهی اقشار جامعه، مسئولیت مدنی به عنوان آخرین راه حل و به عنوان یک مجموعه خاص همچون قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز یا مواد مخدر وجود داشته و تنها از این طریق می تواند مؤثر واقع شود.

واژه‌های کلیدی: محیط زیست، قوانین کیفری، مسئولیت کیفری، حفاظت از محیط زیست.

مقدمه:

امروزه حقیقتی انکار ناپذیر در مسیر توسعه فراروی جهانیان قرار گرفته و آن مشکل حفظ و نگهداری از محیط زیست است که بخش اعظم اهمیت جامعه مدرن جهانی را به خود اختصاص داده و نگرانی اندیشمندان و متفکران را به سمت و سوی تخریب غیرقابل جبران منابع حیاتی کره زمین و آلودگی های زیست محیطی به مثابه عمده ترین معضل جوامع افسار گسیخته بشری سوق داده است. این معضل نه فقط مربوط به یک منطقه خاص یا حتی یک کشور است بلکه آینده جهان و حتی نسل های آینده را نیز به مخاطره انداخته است و رویکردی که جامعه جهانی در سال های اخیر به موضوع محیط زیست نموده است سبب شده تا همگان بیش از پیش دریابند که این مقوله به عنوان یک مسأله مهم در جهت حفظ و استمرار حیات بشری در کنار سایر ابعاد زیست محیطی از جایگاه ویژه ای برخوردار است. در عرصه داخلی نیز، اغلب کشورهای جهان گام های مؤثری در جهت تدوین و یا اصلاح قوانین و مقررات و سیاست های متنوع داخلی خود به منظور اعمال حمایت های گوناگون حقوقی و غیر آن از این مقوله و نیز تقویت مدیریت زیست محیطی خویش داشته اند. در کشور ما ایران نیز در جهت حفاظت از محیط زیست قوانین و مقررات مختلف وجود دارد؛ که به طور خاص در ارتباط با محیط زیست است و یا در لا به لای دیگر قوانین مسائلی را به محافظت از محیط زیست اختصاص داده است اما از مهمترین قوانینی که به یک مسئله وجهه عمومی و اهمیت دو چندان می دهد قوانین کیفری است. در حقوق ایران بسیاری از تعرضاتی که به عرصه محیط زیست شده است دارای جنبه کیفری بوده و با آن با سلاح مجازات برخورد گردیده است؛ اما سؤالی که همواره متخصصان علوم جنایی را به پاسخ گویی به آن وا می دارد آن است که مقررات کیفری تا چه اندازه در حفاظت از محیط زیست موفق بوده است؟ مقررات کیفری محیط زیست باید چگونه باشد تا بتواند جایگاه خود را در حقوق کیفری پیدا کرده و علاوه بر آن مفید و مؤثر واقع شود. پاسخ به چنین ابهاماتی است که تحقیق پیش رو را ضروری می نماید. برای دست یابی به مقررات کیفری عرصه محیط زیست نمی توان به یک قانون خاص مراجعه نمود بلکه آنها در لابه لای قوانین مختلف موجود می باشد. این به معنای توسعه قوانین کیفری نیست بلکه برای یافتن جایگاه جرایم محیط زیست در دنیای حقوق کیفری است. شاید که اهمیت محیط زیست کم تر از قاچاق کالا و ارز یا قاچاق مواد مخدر یا پولشویی نباشد علاوه بر آن آنچه در کشور، متداول گردیده آن است که تصور افراد این است که برای مبارزه با هر پدیده ای اولین راه حل، راه حل برخورد کیفری با موضوع است تا اینکه این سؤال پیش می آید آیا کیفر به تنهایی می تواند از محیط زیست حفاظت نماید. این مسائل را نمی توان در کتاب های تئوریک صرف جستجو کرد بلکه در عمل و واقعیات جامعه باید نگریست به همین خاطر در این مقاله بر آن شدیم تا یک دید جدید نسبت به مقررات کیفری محیط زیست داشته باشیم و بتوانیم به نتایجی دست یابیم که در عمل برای نجات محیط زیست مؤثر باشد. در فصل اول به بررسی و تبیین مفاهیم کلیدی در فصل دوم نگاهی به قوانین کیفری در مقررات زیست محیطی و تحلیلات نقدی حقوقی به مجموعه آن و در فصل سوم به ثمره مسئولیت کیفری در حفاظت از محیط زیست و در نهایت به نتیجه گیری با تلفیق و ترکیب دو فصل برای ارائه یک دیدگاه در به روز کردن و فایده مند سازی قوانین کیفری زیست محیطی می پردازیم.

پیشینه تحقیق

در خصوص بررسی قوانین کیفری زیست محیطی کتب و مقالاتی تدوین شده اند؛ اما اکثر آنها به صورت تفسیر مقررات کیفری زیست محیطی از منظر اصول حقوق کیفری می باشد؛ اما اینکه قوانین کیفری محیطی برای سودمند شدن چه ترکیبی باید داشته باشد و تحت چه شرایطی مثرتر واقع می گردد به ندرت به آن پرداخته شده و از زاویه ای که در این تحقیق به آن نگرسته شده جدید می نماید.

۱- تبیین مفاهیم

در بخش اول به تبیین مفاهیم کلیدی که در طول تحقیق مورد استفاده قرار می گیرد و روشن شدن مفهوم آن ضروری است می پردازیم:

۱-۱- محیط زیست

از نظر لغوی اصطلاح محیط زیست خود از دو کلمه «محیط» و «زیست» ترکیب یافته است. واژه «محیط» به معنای آنچه که احاطه می کند احاطه اشیاء یا ناحیه یا موقعیت، عمل احاطه کردن و نتیجه این عمل، فرا گرفتن، نفوذ کردن، تحت نفوذ قرار دادن، جمع کلیه شرایط خارجی و اثر آنها در زندگی توسعه موجود است و مانند آن تعبیر شده است. درباره کلمه «زیست» گفته شده است که به معنای چیزی است که یک شخص برای زنده ماندن به آن نیاز دارد، زندگانی، اعاشه، امرار معاش، دوام، وسیله معیشت، قلمرو حیات و زندگی، هستی و وجود داشتن و مانند آن بیان شده است بنابراین می توان گفت که محیط زیست از نظر لغوی به معنای محلی که آدمی را احاطه کرده است و نیز قلمرو حیات و زندگی است.^۱

اما از نظر اصطلاحی یکی از جامع ترین تعاریفی که در ارتباط با واژه محیط زیست به ویژه از سوی یونسکو به کار می رود اصطلاح زیست کره یا بیوسفر می باشد که عبارت است از محیط زندگی بشر یا بخشی از جهان که طبق دانش کنونی بشر امکان زیستن در آن وجود دارد. تعریف های گوناگونی از محیط زیست در متون مختلف ارائه شده است که از میان آنها می توان متن حقوقی مصوب شورای جامعه اقتصادپاروپا در تاریخ ۲۷ ژوئن ۱۹۶۷ اشاره نمود که در تعریف محیط زیست می گوید: «محیط زیست شامل آب و هوا، خاک، عوامل درونی و بیرونی مربوط به زیست هر موجود زنده می باشد».^۲

به نظر برخی دانشمندان محیط زیست شامل مجموعه ای از به هم پیوستگی عوامل بیرونی است که حیات و کلیه جنبه های زیستی موجودات زنده از آن تأثیر می پذیرد. در مقدمه بیانیه کنفرانس سازمان ملل متحد (استکهلم ۱۹۷۲) آورده شده است که: «انسان شکل دهنده محیط زیست فرد است. محیطی که به وی توانایی های فیزیکی و فرصت رشد معنوی (اخلاقی، اجتماعی و روحی) می بخشد» معنای این گفتار این است که انسان شکل دهنده محیط زیستی است که به دست وی ساخته شده است، پس باید مورد توجه قرار گیرد، به گونه ای که باید آن را بخشی یا حداقل جزء اصلی محیط طبیعی به حساب آورد. همچنین در این بیانیه اضافه می شود که: «محیط زیست شامل همه یا بخشی از عناصر تشکیل دهنده محیط طبیعی، اعم از آب و هوا و خاک (چه در سطح و چه در عمق) در حالت طبیعی یا متوسط انسان ساخته شده است» و تعریف جامع دیگری که درباره محیط زیست در کنفرانس مسئولیت مدنی خسارات ناشی از اعمال خطرناک در محیط زیست، مورد استفاده قرار گرفته است که محیط زیست را به سه دسته منابع طبیعی، اموال و دارایی های میراث فرهنگی و چشم اندازهای ویژه تقسیم می نماید.^۳

۱-۲- جرم

در ماده ۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲ به تعریف جرم پرداخته است ماده ۲ بیان می دارد به «هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل کرد و قانون برای آن مجازات تعیین شده است جرم محسوب می شود» برای شناخت جرم باید طی چند نکته به تفسیر این ماده قانونی پرداخت.

نکته اول: قانون گذار هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل را بیان کرده حال فعل یا ترک فعل چه تفاوتی دارد. فعل به معنای انجام کاری است بنابراین فعل مجرمانه فعلی است که قانون گذار انجامش را منع نموده است گاه اتفاق می افتد که مقنن

^۱-قاسمی، ناصر، حقوق کیفری محیط زیست، انتشارات خرسندی، چاپ اول، تهران، ۱۳۹۱، صفحه ۲۴.

^۲-www.nima-khanzadeh.blodfa.com

^۳-همان

دستوری صادر نماید و مردم را به انجام آن دستور مکلف نماید. حال هر گاه کسی از انجام این دستور خودداری نماید این برخورداری مستلزم مجازات و همان ترک فعل است.^۱

نکته دوم: در ارتباط به اینکه مجازات چیست آقای دکتر لنگرودی در کتاب ترمینولوژی حقوق از مجازات را به «مشقت» معنی نموده اند که به جرم تحمیل می شود.^۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲ در بخش دوم به مقوله مجازات ها پرداخته است. در یک تقسیم بندی کلی مجازات ها را به مجازات های اصلی، مجازات های تکمیلی و مجازات های تبعی تقسیم نموده است. در ماده ۱۴ این قانون مجازات های اصلی را بیان می نماید که عبارتند از حدود، قصاص، دیه و تعزیر و در مواد ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸ به تعریف هر کدام از این مجازات ها می پردازد. در ماده ۱۹ مصادیق مجازات های تعزیری را به تفصیل می شمارد. در ماده ۲۳ مجازات هایی را که دادگاه می تواند برای تکمیل مجازات های اصلی اعمال نماید بیان نموده و در ماده ۲۵ مجازات هایی را که به تبعیت از برخی محکومیت های کیفری مجرم تحمیل می گردد تشریح شده است.

نکته سوم: آیا هر نوع مشقتی به تعبیر استاد لنگرودی مجازات است؟ در پاسخ باید بیان نمود هر نوع مشقتی که بر فرد برای انجام برخی افعال و ترک افعال تحمیل می شود مجازات نیست بلکه تنها آن مشقاتی مجازات محسوب می شود که قانون آن را به عنوان مجازات بیان نموده است که در دو نکته قبل به آن اشاره شد.

نکته چهارم: پس هرگاه قانون گذار مشقتی را به عنوان مجازات معرفی نمود و آن را عکس العمل یک فعل یا ترک فعل قرارداد آن فعل یا ترک فعل را جرم گویند. این همان است که حقوق دانان از آن به اصل قانونی بودن جرایم و مجازات ها یاد می نمایند.^۳

نکته پنجم: برای اینکه رفتاری جرم تلقی شود سه رکن و یک شرط ضروری است:

- ۱- رکن قانونی که همان اصل قانونی بودن جرایم و مجازات ها است.
- ۲- رکن مادی که همان تظاهر خارجی اراده برای ارتکاب جرم است.
- ۳- رکن روانی که عبارتند از قصد مجرمانه یا تقصیر جزایی و شرط ضروری هم لزوم تقارون و همزمانی رکن مادی با رکن روانی است که در این صورت است که ارتکاب جرم قابل تصور می باشد.^۴

۳-۱- جرم زیست محیطی

با توجه به تشریح مفهوم محیط زیست و مفهوم جرم با ترکیب دو مفهوم می توان گفت که جرم زیست محیطی عبارت است از «هر نوع فعل یا ترک فعلی که سبب ورود زیان و صدمه شدید به محیط زیست و به مخاطره انداختن جدی حیات و سلامت انسان و سایر جانوران شود که در قانون برای آن مجازات در نظر گرفته شده است»^۵؛ بنابراین هرگونه ایراد خسارت به اجزای جاندار یا غیر جاندار جرم زیست محیطی محسوب می شود و باید برابر ضوابط و مقررات قانونی مرتکب به مجازات مربوط برسد.

^۱- شمس ناتری، محمد ابراهیم، قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی، جلد اول، نشر میزان، چاپ دوم، تهران، ۱۳۹۳، صفحه ۲۳.

^۲- جعفریلنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، انتشاراتگنج دانش، چاپ شانزدهم، تهران، ۱۳۸۵، صفحه ۶۱۵.

^۳- مصدق، محمد، شرح قانون مجازات اسلامی، انتشارات جنگل، چاپ پنجم، تهران، ۱۳۹۳، صفحه ۲۱.

^۴- شمس ناتری، محمد ابراهیم، همان، صفحه ۲۲.

^۵- قاسمی، ناصر، همان، صفحه ۶۶.

در تبیین جرم زیست محیطی بیان یک نکته حائز اهمیت است و آن این است که با توجه به اصل قانون مندی جرایم و مجازات، جرایم و مجازات‌ها در محدوده یک کشور مورد بررسی قرار می‌گیرد و جرایم زیست محیطی نیز از این قاعده مستثنی نیست. پس در این تحقیق ما به قوانین کیفری کشور ایران پرداخته و به یک دید جدید به انتقادی نگریسته خواهد شد.

۲-نگاهی به قوانین کیفری زیست محیطی ایران

در نظام تقنینی کیفری ایران مواد متعددی به حمایت کیفری از محیط زیست پرداخته است که برای یافتن آن باید به قوانین پراکنده و خاص زیست محیطی مراجعه نمود اما به طور کلی جرایم زیست محیطی در قوانین ایران را با توجه به ماهیت آنها می‌توان به دو دسته تقسیم نمود:

دسته اول جرایم ارتكابی نیست به جانداران به جز انسان، است که شامل تمام جانداران گیاهی و حیوانی می‌شود. دسته دوم جرایم زیست محیطی جرایم ارتكابی نسبت به عناصر بی جان محیط زیست از قبیل آب، هوا، خاک، صدا و آلودگی شیمیایی است.^۱

این تقسیم بندی از حیث محیط زیستی است که وارد حقوق کیفری عرصه محیط زیست گردیده است و ما نیز در اینجا بر اساس همین تقسیم بندی به دسته بندی و بیان قوانین کیفری زیست محیطی می‌پردازیم.

۱-۲-قوانین کیفری حفاظتی از جانداران

-بریدن یا ریشه کن کردن و سوزاندن نهال بدون اخذ پروانه و بریدن و ریشه کن کردن درخت و تهیه چوب و هیزم و ذغال (ماده ۴۲ اصلاحی قانون محافظت و بهره برداری از جنگل‌ها و مراتع).

-قطع درختان یا فراهم کردن موجبات از بین رفتن آنها (ماده ۶ لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها)

-قطع درختان باغ‌های شهری از سوی مالکین با هدف خانه سازی (تبصره ۱ ماده ۶ لایحه قانونی حفظ گسترش فضای سبز در شهرها).

-از بین بردن یا قطع کردن اصل نخل خرما بدون مجوز قانونی (ماده ۶۸۵ قانون مجازات اسلامی کتاب پنجم).

-قطع درختان موضوع ماده یک قانون قانون گسترش فضای سبز یا فراهم نمودن موجبات از بین رفتن آنها (ماده ۶۸۴ قانون مجازات اسلامی کتاب پنجم).

-قطع درختانی که جزء ذخایر جنگلی محسوب می‌شوند (تبصره ۳ ماده ۱ قانون حفظ و حمایت از منابع طبیعی و ذخایر جنگلی کشور).

-قطع درختان در مناطق قرق شده و چرای دام در مناطق قرق شده (ماده ۵ قانون حفاظت و بهره برداری از جنگل‌ها و مراتع).

-بریدن و ریشه کن کردن بوته‌ها و خارها و درختچه‌های بیابانی و کویری و کوهستانی، چرانیدن بز در جنگل‌ها و مراتع و مناطق ممنوع، واگذاری حق استفاده از پروانه چرا به دیگری، کت زدن یا روشن کردن آتش در تنه درخت، ایجاد حریق عمومی در جنگل، ایجاد حریق در جنگل بر اثر بی‌مبالاتی به لحاظ سوزاندن نباتات مزارع و باغات داخل یا مجاور جنگل، حمل بدون پروانه چوب، هیزم و زغال حاصله از درختان جنگلی (مواد ۴۳ تا ۶۸ قانون مناطق و بهره برداری از جنگل‌ها و مراتع).

^۱ -از سایت www.yasa.com

- تغییر غیر مجاز کاربردی اراضی زارعی و باغ ها (ماده ۳ قانون حفظ کاربردی اراضی زارعی و باغ ها).
- شکار یا صید بدون مجوز حیوانات و جانوران وحشی محافظت شده (ماده ۶۸۰ قانون مجازات اسلامی کتاب پنجم).
- شکار و صید جانوران وحشی عادی بدون پروانه (بند الف ماده ۱۰ اصلاحی قانون صید و شکار).
- حمل و عرضه، فروش و صدور جانوران وحشی زنده یا کشته یا اجزای آنها بدون پروانه و مجوز (بند ج ماده ۱۰ اصلاحیه قانون صید و شکار).
- شکار و صید از فصول و ساعات ممنوع (بند الف ماده ۱۱ اصلاحی قانون شکار صید).
- شکار و صید در مناطق ممنوع یا خلاف محدودیت و ممنوعیت ها و شکار غیر مجاز از قرق های اختصاصی (بند ب ماده ۱۱ اصلاحی قانون شکار و صید).
- شکار و صید با وسایل و از طریق غیر مجاز یا با اسلحه دیگری (بند ج ماده ۱۱ اصلاحی قانون شکار و صید).
- از بین بردن رستنی ها، خار زنی، بوته کنی و تعلیف غیر مجاز در مناطق محافظت شده و پناهگاه های حیات وحش و تجاوز و تخریب در این مناطق (بند د ماده ۱۰ اصلاحی قانون صید و شکار).
- تخریب چشمه ها و آبشخور حیوانات در مناطق محافظت شده یا پناهگاه های حیات وحش (بند د ماده ۱۱ اصلاحی قانون شکار و صید).
- صدور و ورود حیوانات وحشی بصورت غیر مجاز (بند ه ماده ۱۱ اصلاحی قانون شکار و صید).
- شکار و صید جانوران وحشی حمایت شده بدون پروانه (بند الف ماده ۱۲ اصلاحی قانون شکار صید).
- شکار و صید از مناطق محافظت شده و پناهگاه های حیات وحش بدون تخصیص پروانه ویژه و صید غیر مجاز در رودخانه های محافظت شده (بند ب ماده ۱۲ اصلاحی قانون شکار و صید).
- از بین بردن رستنی ها و تعلیف و تخریب پارک های ملی و تجاوز و فعالیت غیر مجاز در این مناطق (بند ج ماده ۱۲ اصلاحی قانون شکار صید).
- آلوده کردن آب رودخانه، دریاچه ها و تالابها محافظت شده و چشمه ها و آبشخور که موجب آلودگی بسیار و از بین رفتن آبزیان شود (بند د ماده ۱۲ اصلاحی قانون شکار و صید).
- شکار جانوران وحشی کمیاب و در معرض انقراض (بند الف ماده ۱۳ اصلاحی قانون شکار و صید).
- شکار در پارک های محلی (بند ب ماده ۱۳ اصلاحی قانون شکار و صید).
- شکار و صید یا شکار جانوران وحشی با استفاده از سموم و مواد منفجره و شکار به صورت تعقیب و با استفاده از وسیله نقلیه موتوری و کشت آنان به طریق جرگه و محاصره دسته جمعی (بند ج ماده ۱۳ اصلاحی قانون شکار و صید).
- فراهم نمودن موجبات آلودگی آب دریای خزر و خلیج فارس و دریای عمان با مواد غیر نفتی که باعث مرگ و میر آبزیان یا به خطر افتادن محیط زیست آنان شود (بند د ماده ۱۲ اصلاحی قانون شکار و صید).
- فراهم کردن مقدمات آتش سوزی در پارک های محلی و آثار طبیعی ملی و مناطق محافظت شده یا پناه گاه های حیات وحش به اثر بی مبالاتی و یا عدم رعایت مقررات محیط زیست (بند پ ماده ۱۳ اصلاحی قانون شکار و صید).

- زنده گیری، شکار، خرید و فروش، حمل و نگهداری و صدور پرندگان شکاری (تبصره ۲ ماده ۱۳ قانون صید و شکار).
- آتش سوزی عمدی در پارک های محلی و آثار طبیعی (تبصره ۱ ماده ۱۳ قانون صید و شکار).
- صید ماهی و آبزیان در خلیج فارس و دریای خزر بدون اخذ پروانه (ماده ۱ لایحه قانونی مجازات صید غیر مجاز از دریای خزر).
- عرضه، فروش، نگهداری هر نوع ماهی و سایر آبزیان بدون اخذ پروانه از شرکت شیلات (تبصره ۲ ماده ۱ لایحه قانونی مجازات صید غیر مجاز از دریای خزر و خلیج فارس).
- تهیه ماهی خاویاری بدون مجوز (ماده ۲ لایحه قانونی مجازات صید غیر مجاز از دریای خزر خلیج فارس).
- صید ماهی خاویاری بدون مجوز، عرضه و فروش ماهی خاویاری بدون مجوز و حمل و نگهداری آن و واردات و صادرات آن بدون مجوز قانونی (ماده ۲ لایحه قانونی مجازات صید غیر مجاز دریای خزر و خلیج فارس و بند د ماده ۲۲ قانون محافظت و بهره برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران).
- تحصیل خاویار بدون مجوز (ماده ۲ لایحه قانونی مجازات صید غیر مجاز از دریای خزر و خلیج فارس).
- عمل آوری ماهی خاویاری بدون مجوز، عرضه و خرید و فروش خاویار بدون مجوز، حمل و نگهداری و انتقال و صادرات و واردات خاویار بدون مجوز (بند د ماده ۲۲ قانون محافظت و بهره برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران).
- نگهداری هر نوع دام، تور آلات و واردات صید ماهی و آبزیان در وسایل نقلیه آبی در روی آب های خلیج فارس و دریای خزر (ماده ۴ لایحه قانونی مجازات صید غیر مجاز از دریای خزر و خلیج فارس).
- عرضه یا فروش حمل و نگهداری ماهی و سایر آبزیان بدون مجوز (مواد ۲ و ۵ لایحه قانونی مجازات صید غیر مجاز از دریای خزر و خلیج فارس).
- احداث سد و کلهم صیادی بدون مجوز (ماده ۶ لایحه قانونی مجازات صید غیر مجاز از دریای خزر و خلیج فارس).
- فعالیت شناور صیادی خارجی بدون کسب پروانه (بند الف ماده ۲۲ قانون محافظت و بهره برداری از منابع آبی).
- فعالیت صیادی توسط ایرانی بدون کسب پروانه، انتقال غیر مجاز محصولات صیادی از شناور و به شناورهای غیر مجاز، عرضه و انتقال آبزیان با هدف تکثیر و پرورش بدون داشتن گواهی بهداشتی، فروش آلات و اوراق صیادی غیر مجاز، تبعید مسیر، ایجاد موانع فیزیکی و احداث هرگونه تأسیسات غیر مجاز در رودخانه های مسیر مهاجرت یا تکثیر طبیعی آبزیان (بند ب ماده ۲۲ قانون محافظت و بهره برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران).
- صید در مناطق یا فصول ممنوع، صید گونه های ممنوع، فعالیت شناورهای صیادی صنعتی از مناطق صید ساحلی، صید با آلات و ادوات و مواد غیر مجاز یا نگهداری بدون مجوز یا نگهداری بدون این مواد، حمل و نگهداری محصولات صید شده غیر مجاز و شناور، عدم ارسال اصلاحات یا ارائه اصلاحات غیر واقعی مربوط به صید تکثیر و پرورش و عدم رعایت مقررات راجع به در معرض دید قرار دادن علائم و شماره شناسائی یا تعیین هویت شناور (بند ج ماده ۲۲ قانون حفاظت و بهره برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران).
- ۲-۲-قوانین کیفری حمایتی از غیر جانداران
- انجام اقداماتی که تهدید علیه بهداشت عمومی محسوب می شوند (ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی کتاب پنجم).

-عدم رعایت دستور سازمان محیط زیست مبنی بر توقیف یا تعطیل کار یا فعالیت توسط صاحبان یا مسئولان کارخانه ها و کارگاه ها (مواد ۱، ۱۱ و ۱۲ قانون محافظت و بهسازی محیط زیست)

تردد با وسیله نقلیه موتوری آلوده کننده غیر مجاز (ماده ۲۸ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا).

-عدم رعایت ضوابط و معیارهای سازمان محیط زیست برای احداث کارخانه ها و کارگاه های آلوده کنند (ماده ۱۴، ۲۹ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا).

-عدم اقدام صاحبان و مسئولان کارخانجات و کارگاه ها و غیر کارگاه های آلوده کننده نسبت به رفع آلودگی هوا (ماده ۱۶ و ۲۹ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا).

-استتکاف و خودداری مسئولان و صاحبان کارخانجات و کارگاه هایی که فعایت آنها خطرات فوری از دستور رئیس سازمان حفاظت محیط زیست نسبت به ترتیب فعالیت (ماده ۱۲ و ۲۹ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا).

-آلودگی هوا از طریق سوزاندن و انباشتن زباله های شهری و خانگی و نخاله در معابر (مواد ۲۴ و ۲۱ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا).

-آلودگی صوتی یا آلودگی حاصل از منابع متفرقه و خانگی (ماده ۳۲ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا).

-ایجاد آلودگی، انتشار بیماری های مسری و تخلیه فاضلاب های صنعتی و هرگونه مواد آلاینده (بند ب ماده ۲۲ قانون حفاظت و بهره برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران).^۱

نگاهی به عناوین مجرمانه زیست محیطی در قوانین ایران جهت تحلیل و انتقادات وارده به آن ضروری می نمود.

۳-۲- یک تحلیل حقوقی - انتقادی به قوانین کیفری زیست محیطی

وقتی صحبت از تحلیل حقوقی قوانین کیفری در هر عرصه ای می شود اولین چیزی که به ذهن متبادر می شود تفسیر قوانین می باشد همان راهی را که اکثر نویسندگان حقوق کیفری زیست محیطی کیفر به آن به پرداخته اند؛ اما ما در اینجا می خواهیم با یک دید کلان تر به مجموعه قوانین کیفری زیست محیطی بنگریم به همین خاطر به دو انتقاد به مجموعه قوانین کیفری زیست محیطی پرداخته و به تحلیل و تفسیر آن می پردازیم یکی پراکندگی و بی انضباطی قوانین کیفری و دیگری کهنه بودن یا قدیمی بودن آن است و نشان خواهیم داد که چطور این دو مقوله در کارایی و مفید بودن قوانین کیفری زیست محیطی مؤثر خواهد بود.

۱-۳-۲- پراکندگی قوانین کیفری زیست محیطی: با نگاهی به قوانین کیفری زیست محیطی که در قسمت قبل به آن اشاره و طبقه بندی شد و بخوبی می توان دید که عناوین مجرمانه و قوانین کیفری زیست محیطی پراکنده در میان قوانین خاص و عام مختلف است. اگر چه مسئولیت کیفری برای هر رفتاری نشان از اهمیت و عکس العمل عمومی نسبت به آن رفتار است اما در خود حقوق کیفری وقتی یک مجموعه خاص از قوانین به یک مقوله اختصاص می یابد باز نشان از جایگاه آن در عرصه حقوق کیفری است. با مقایسه پدیده زیست محیطی با دیگر پدیده های حقوق کیفری قضیه بهتر مشخص می شود شما فرض کنید در قانون جرایم رایانه ای یا قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز یا قانون مبارز با مواد مخدر یک قانون منظم به جرایم مربوط به این موضوعات وجود دارد اما در عرصه محیط زیست ما از چنین قانون منظمی بی بهره هستیم و این نشان از آن است که هنوز

^۱- طبقه بندی جرایم بر گرفته از کتاب، قلی زاده، ابوالفضل، توکل پور، محمدهادی، شناسایی و طبقه بندی عناوین مجرمانه، انتشارات خورسندی، چاپ اول، تهران، ۱۳۹۲، صفحات ۴۳ تا ۵۸.

محیط زیست در مورد حقوق کیفری جایگاه خود را نیافته است. این پراکندگی موجب شده که حتی بسیاری از خواص و حقوق دانان ما در شناخت حقوق کیفری زیست محیطی ضعیف بوده و کمتر به آن توجه نمایند. تجربه نشان داده که حقوق دانان ما در هر جا که قانون خاص به عنوان یک مجموعه وجود داشته باشد به آن بیشتر توجه داشته اند. حال با این تفصیلیچطور می توان گفت که برای عوام نیز جهل به قانون رافع مسئولیت نمی باشد. حال که برای خواص ما نیز شناخت و دستیابی به آن نیاز به کنکاشدر قوانین پراکنده می باشد.

اگر یک مجموعه منظم به جرایم و مجازات های محیط زیست اختصاص می یافت علاوه بر اینکه مخاطبین (چه خواص و چه عوام) از این سر در گمی خارج می شدند یک دید تخصصی نیز به آن پیدا می شد. در نتیجه قانون جرایم و مجازات های زیست محیطی که حاوی تمام جرایم و مجازات های این عرصه باشد لازم و ضروری می نماید که متأسفانه تا به حال تحقیق نیافته است.

۲-۳-۲- قدیمی بودن قوانین کیفری زیست محیطی

با نگاه به قوانین پراکنده و خاصی که حاوی مقررات کیفری زیست محیطی می باشد در می یابیم که این قوانین دارای عمر طولانی است. مثلاً اصلاحی قانون حفاظت و بهره برداری از جنگل ها و مراتع مصوب سال ۴۲، قانون حفظ و حمایت از منابع طبیعی و ذخایر جنگلی کشور مصوب ۷۱، قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۷۴ و قانون شکار و صید مصوب ۴۶ اصلاحی آن مصوب ۷۵ لایحه قانون مجازات صید غیر مجاز از دریای خزر و خلیج فارس مصوب ۵۸ می باشد. این در حالی است که ماهیت قوانین مدنی و قوانین کیفری با هم متفاوت است. همین تفاوت ماهیت باعث می شود که اگر قوانین مدنی کهنه شوند هنوز هم قابل اعمال داشته و مفیدند اما مقررات کیفری که نشان از وضعیت موجود در جامعه است باید به سرعت و به متناسب تغییر باید تا بتواند مفید واقع شوند. این انتقادی است که به قوانین مدنی هم وارد است و به طریق اولی این انتقاد به قوانین کیفری قابل توجه می باشد. متأسفانه قوانین کیفری زیست محیطی دچار یک چنین معطلی شده است که قوانین آن بالای ۲۰ سال و حتی تا ۵۰ سال هم از عمر آنها می گذرد و کسی در جهت نوسازی آن بر نمی آید.

بنابراین بسیاری از انتقاداتی که نویسندگان حقوق کیفری محیط زیست در تفسیر این قوانین بیان نموده اند ناشی از این دو انتقاد به قوانین کیفری است.^۱ وقتی صحبت از قوانین ناسخ و منسوخ یا انتقاد به میزان جزای نقدی و یا نامتناسب بودن مجازات ها با جرایم می شود ریشه آن را باید در این دو مسئله دانست زیرا وقتی قوانین به روز و منظم نباشد با مشکلات فنی حقوقی مواجه خواهیم شد.

۳-۳-۱- ثمره مسئولیت کیفری در حفاظت از محیط زیست^۲

در این قسمت به این مسئله پرداخته می شود که در نظر گرفتن مسئولیت کیفری برای متعرضان به محیط زیست چگونه می تواند از آن حفاظت کرده و مانع تعرضات بعدی به عرصه های زیست محیطی شود. برای پاسخ به این سؤال باید بین مسئولیت کیفری صرف و مسئولیت کیفری در کنار سایر مسئولیت ها قائل به تفکیک شد که در ذیل به توضیح و تشریح آن خواهیم پرداخت.

۳-۱-۳- مسئولیت کیفری صرف: اینکه بیان می شود مسئولیت کیفری صرف به آن معنا نیست که تأثیر این مسئولیت در حفاظت از محیط زیست را در شرایطی مورد بررسی قرار دهیم که تنها مسئولیت متعرضین مسئولیت کیفری باشد. بلکه بدین معنا است که ما مسئولیت کیفری را پایه ای ترین و مهمترین ابزار در جهت محافظت از محیط زیست بدانیم. متأسفانه دید کلی

^۱-مراجعه: قاسمی، ناصر، همان.

^۲-این بخش بیشتر تجربیات عملی نگارنده می باشد.

نسبت به حفاظت از محیط زیست از گزند متعرضین برخوردار کیفری با آن است؛ اما با مقایسه بین عرصه مسئولیت کیفری زیست محیطی با دیگر عرصه های مسئولیت کیفری ناکار بودن این دیدگاه به خوبی روشن می شود. مثلاً در عرصه قاچاق کالا و ارز آیا تشدید مجازات و توسعه کیفر در جلوگیری در آن مؤثر بوده؟ همین سؤال در مورد مواد مخدر نیز مطرح است آیا ما با توسعه و تشدید کیفر در خصوص مواد مخدر از میزان آن کاسته ایم؟ پاسخ به این سؤالات امر بدیهی است و بسیاری از محققین در این عرصه قلم زده و به نتیجه واحدیکه همانا ناکارآمد بودن است رسیده اند. این ناکارآمدی نتیجه آن است که ما می خواهیم به هر پدیده ای با مسئولیت کیفری پاسخ دهیم. در حالی که از اصول مهم کیفری اصل استثنایی بودن کیفر می باشد. عرصه محیط زیست نیز از این قاعده مستثنی نیست. در مرحله حفاظت از محیط زیست اگر اتکای ما و مبنای ما مسئولیت کیفری باشد به جایی نخواهیم رسید و نباید نتایجی را که در خصوص جرایم رایانه ای، قاچاق کالا و ارز، مواد مخدر و فساد اقتصادی به آن رسیده ایم را در عرصه محیط زیست نیز تجربه کنیم کما این که متأسفانه در عمل شاهد چنین مسائلی هستیم.

۲-۳- مسئولیت کیفری در کنار سایر مسئولیت ها

در قسمت قبل بیان شد که اتکای به مسئولیت کیفری در عرصه محیط زیست نمی تواند سودمند باشد؛ اما در کنار سایر مسئولیت ها به عنوان آخرین حربه می تواند مفید واقع شود؛ که در ذیل به مسئولیت هایی که قبل از توسل به کیفر با آن می توان به حفاظت از محیط زیست به اقدام نمود می پردازیم:

۱-۲-۳- مسئولیت مدنی

مسئولیت مدنی به معنی به اقدام جبران خسارت وارده می باشد. اگر کسی به عرصه های زیست محیطی خسارتی وارد نمود باید آن خسارت را جبران نماید. البته باید به این مسئله توجه داشت که برخی تعرضات به محیط زیست غیر قابل جبران هستند (مثلاً کشتار دسته جمعی یک گونه از حیاط وحش در حال انقراض) اما تا آنجا که امکان دارد باید به دنبال جبران خسارت وارده خصوصاً در عرصه های قابل جبران بود در عرصه محیط زیست جبران خسارت و اعاده به حالت اول توسط متعرض مشکل به نظر می رسد اما متولیان امر محیط زیست می توانند با هزینه متعرض به این اقدام نمایند.

۲-۲-۳- بالا بردن سطح آگاهی جامعه

هنوز هم لطمات ناشی از تخریب و انهدام محیط زیست برای مردم ناشناخته است اگر مردم با زیان ها و خسارات ناشی از تخریب محیط زیست در عرصه محیط زیست جاننداری یا غیر جاننداری آشنایی داشتند کسی به دنبال انهدام آن نمی رفت علاوه بر این عدم آگاهی می تواند از عوامل دفع عنصر معنوی بزه های محیط زیستی بوده و عمل ارتكابی را از عنوان مجرمانه خارج نماید. صدا و سیما، آموزش و پرورش، سازمان محیط زیست، دانشگاه و مراکز آموزش عالی متولیان هستند که هر کدام از آنها باید در شناخت محیط زیست و بالا بردن سطح آگاهی جامعه از خطرات انهدام آن کوشا باشند. جدای از این مسائل توسل به کیفر بدون آن که ما به دنبال بالا بردن آگاهی مردم در یک عرصه باشیم خارج از عدالت هم می باشد. متأسفانه ما در حال حاضر از جهت اطلاعات زیست محیطی و سطح آگاهی جامعه در وضعیت خوبی نیستیم حتی خواص جامعه (دانشگاهیان) نیز آنچنان که باید و شاید با این عرصه آشنا نمی باشند.

۳-۲-۳- پیشگیری از وقوع جرم

اگرچه به موجب قانون اساسی مسئله پیشگیری از وقوع جرم بر عهده قوه قضایه نهاده شده است اما این تصور غلطی است که بگوییم قوه قضایه به تنهایی می تواند به پیشگیری از وقوع جرم بپردازد. اصولاً پیشگیری بهتر از درمان است. پیشگیری از وقوع بزه های زیست محیطی در واقع به کاربردن سازو کارهایی است که مانع تعرض و ارتکاب بزه های زیست محیطی می

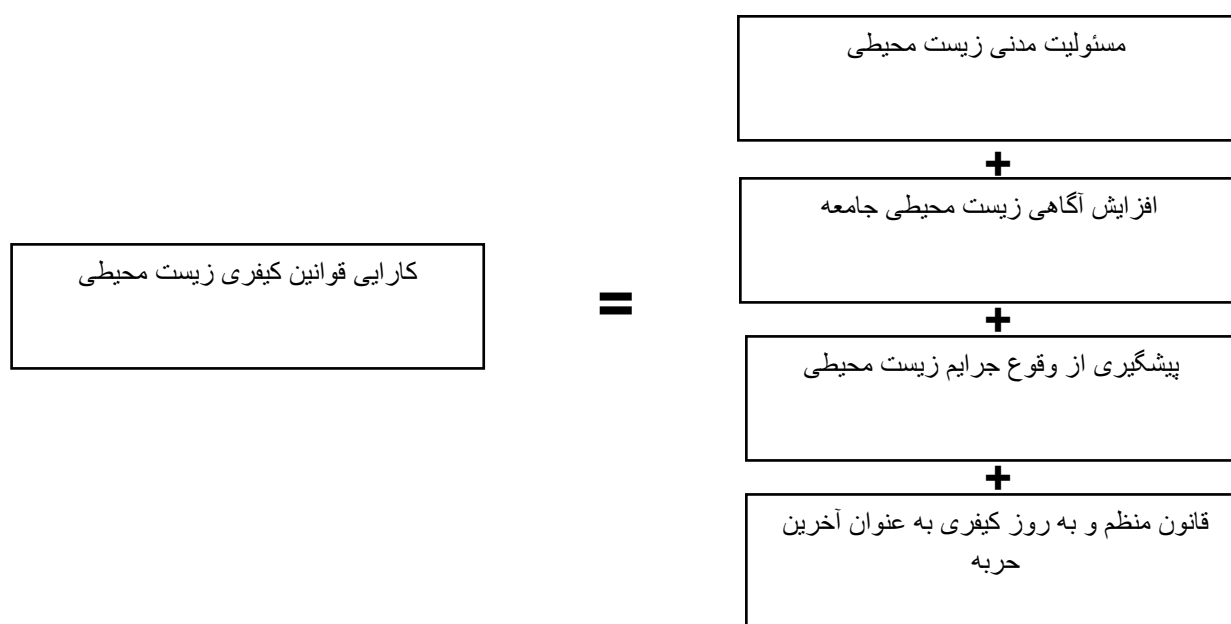
شود. این پیشگیری به دو دسته پیشگیری فنی و غیر فنی تقسیم می شود پیشگیری های فنی مانند نصب تابلو، نصب دوربین مداربسته، مشخص کردن مرزهای محوطه های محافظت شده و ... پیشگیری غیر فنی در این عرصه بیشتر به همان بالا بردن سطح آگاهی جامعه باز می گردد.

برخی از نویسندگان با قبول اینکه مسئولیت کیفری به عنوان آخرین راه حل در حفاظت از محیط زیست است علت رجوع به مسئولیت کیفری در عرصه محیط زیست را ضعف مسئولیت مدنی و نظام حقوق اداری دانسته اند علت ضعف مسئولیت مدنی عدم قابلیت برای جبران کامل خسارات وارده و علت ضعف نظام حقوق اداری را به کم اهمیت شمردن جرایم محیط زیست و عدم گزارش آن به مراجع قضایی توسط کارمندان دانسته اند اما به نظر می رسد که این دیدگاه دیدگاه ضعیفی است زیرا در خصوص مسئولیت مدنی آیا تنها خسارت زیست محیطی است که به طور کامل قابلیت جبران از طریق مسئولیت مدنی را ندارد اما این استدلال را بپذیریم باید به دنبال حذف مسئولیت مدنی و جایگزینی مسئولیت کیفری برای آن باشیم زیرا در بسیاری از عرصه ها جبران خسارت به طور کامل امکان پذیر نیست. در خصوص ضعف نظام حقوق اداری هم این استدلال بار دیگر بازگشت به همان مسئولیت کیفری و ضعف نظام حقوق اداری عدم توسل به قوه قاهره و مسئولیت کیفری دانسته است.

نتیجه و پیشنهادات:

۱- بنظر می رسد در جهت کارایی قوانین کیفری زیست محیطی لازم است نظام تقنینی ما به سمت تدوین قانون جرایم و مجازات های زیست محیطی در یک قانون خاص و نظم بخشی و به روز کردن آنها متناسب با تغییرات وضعیت زیست محیطی و بازنگری آنها حداقل در ۵ سال یک بار گام بردارد.

۲- قوانین کیفری و تحقق مسئولیت کیفری به تنهایی نمی تواند در جهت حفاظت از محیط زیست کارایی داشته باشد بلکه اولاً به عنوان آخرین مرحله و راه کار معرفی می شوند ثانیاً تأثیر آنها مشروط به انضباط این قوانین و به روز شدن آنها می باشد بنابراین نتیجه این تحقیق به شکل نمودار زیر ارائه می گردد.

منابع

۱. آنجاریکی، محمد مؤمن، تمایز یا عدم تمایز مسئولیت قراردادی منابع قرارداد، پایان نامه ارشد، ۱۳۸۶.
۲. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، انتشارات گنج دانش، چاپ شانزدهم، تهران، ۱۳۸۵.
۳. شمس ناقدی، محمد ابراهیم، قانون مجازات اسلامی در نظم حقوق کنونی، جلد اول، نشر میزان، چاپ دوم، تهران، ۱۳۹۳.
۴. عبدالهی، محسن، حمایت کیفری از محیط زیست، تأملی به بایسته های حقوق کیفری زیست محیطی، علوم طبیعی، سال پنجم، شماره اول، ۱۳۸۶.
۵. قاسمی، ناصر، حقوق کیفری محیط زیست، انتشارات خرسندی، چاپ اول، تهران، ۱۳۹۱.
۶. قلی زاده، ابوالفضل، توکل پور، محمد هادی، شناسایی و طبقه بندی عناوین مجرمانه، انتشارات خورسندی، چاپ اول، تهران، ۱۳۹۲.

سایت ها:

www.yasa.com

www.nima_khanzade.blogfa

Evaluation of Environmental Criminal Law and its Impact on Environmental Protection

Amin Heshmati

Magistrate of General Court of Darab City

Abstract

Criminal responsibility for those who intrude into the environment shows the great importance of environmental protection, and the government criminally protects those affairs directly associated with order in the society. But the question raised here is whether the criminal justice system treats with the environment the same as it does with the financial crimes, cybercrimes, and smuggling of goods, drug and currency, and whether criminal treatment with those intruding into the environment is the only way to protect the environment. How can an environmental penal system be effective? It seems that the environment has not received as much attention in the penal system as the other issues of the criminal law, so that we can see scattered laws on the environment in the penal system. We thus need to develop a special law in relation to environmental crimes. In addition, criminalization or criminal responsibility cannot by itself prove effective in protecting the environment; rather in order for it to be effective, it must be used as a last resort and as a specific set of rules such as the law against trafficking of goods, drug and currency along with other elements such as crime prevention, raising the level of knowledge and awareness of different classes of the society and civil liability.

Keywords: environment, criminal law, criminal responsibility, environmental protection.
